

categorization of values in phrasemics and reveals deep ethno-cultural stratification, has been recognized as associative. Associative is positioned as representative of the secondary sign system.

Time code of culture in the axiological world's image: a) represented by temporal lexemes on the designation of time intervals within the limits of the day, week, calendar year, human life; b) manifests its intrinsic moments in the „pure” form in 60%; c) finds connection with somatic, spatial, subject, zoomorphic, color, onim gastronomic and anthropic codes; d) correlates with the values of life, freedom, health, family, money, beauty, honesty, law. Interpretation of the temporal code of culture represent a subjective process (within a certain language) and depend on the peculiarities of the content and the existence of socio-cultural practices.

Key words: axiophraseme pragmatics, time code of culture, phraseme, value, axiological world's image.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.

Прийнято до друку 12.04.2018 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Мілева І. В.

В. А. Ляшчынская (Гомель)

УДК 811.161.3'373.2:667.18:398.92

**ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ
З КАМПАНЕНТАМ РУКАЎ І ІХ СІМВОЛІКА**

Мова выступае не толькі сродкам зносін паміж людзьмі, служыць для выражэння думак, назапашвання ведаў, але і з'яўляецца крыніцай пазнання. Актуальным у гэтым аспекце з'яўляецца зварот да фразеалагічных адзінак мовы, якія, па-першае, непасрэдна звязаны з чалавекам, па-другое, існуюць у мове многія стагоддзі і, што асабліва важна, з'яўляюцца магутным сродкам пазнання інфармацыі і дазваляюць асэнсаваць успрыманне навакольнай рэчаіснасці скрозь прызму мадэляў моўнай карціны свету, рэпрэзентуючы культуру народа-стваральніка, народа-носьбіта гэтых адзінак. У фразеалагічных адзінках кожнай мовы назапашваецца і захоўваецца інфармацыя ведаў чалавека, яны адлюстроўваюць светапогляд, вобраз жыцця, рысы характару прадстаўнікоў таго ці іншага этнасу, выступаюць не толькі як адзінкі мовы, але і як адзінкі культуры. Даследаванне фразеалагічных адзінак дапамагае, як адзначае, В. Тэлія, глыбей зразумець працэс узаемадзеяння мовы і культуры [Тэлія 1996: 217].

Так, вядома, што адным з важных бакоў жыцця чалавека з'яўляецца яго знешні выгляд, месца і роля адзення, абутку, галаўнога ўбору. Пэўныя найменні адзення, абутку, галаўных убораў абраны і пры ўтварэнні фразеалагічных адзінак як другасных адзінак мовы, якія

з'яўляюцца сродкам перадачы каштоўнасных арыенціраў, культурных устаноў ад пакалення да пакалення.

Абраўшы мэтай вывучэння касцюмна-рэчавы код культуры беларусаў, нас цікавяць тыя знакі культуры беларусаў, у якіх „уплецены” і перададзены веды, культурныя ўстаноўкі і правілы народа і якія выступаюць у ролі знакаў і абазначэнняў касцюмна-рэчавага кода культуры беларусаў. Гэта вызначаецца праз наяўнасць хаця б аднаго кампанента фразеалагічных адзінак, што страчвае сваё ўласнае значэнне, а ўспрымаецца праз найменне адзення, абутку ці іх дэталі як архетып, міфалагема, сімвал, эталон, стэрэатып і ўдзельнічае ў стварэнні культурнай семантыкі фразеалагізмаў, якія аб'ектывуюць канцэпт ‘адзенне-абутак’ як складнік фразеалагічнай карціны свету беларусаў.

Фразеалагічныя адзінкі, што рэпрэзентуюць канцэпт ‘адзенне-абутак’ у беларускай фразеалогіі, складаюць тры групы. У першую групу ўваходзіць больш за два дзясяткі фразеалагізмаў, якія служаць найперш для характарыстыкі і ацэнкі адзення альбо знешняга выгляду чалавека паводле наяўнасці ці адсутнасці адзення на ім, адпаведнасці яго чалавеку і якія ўжо былі прадметам лінгвакультуралагічнага аналізу [Ляшчынская 2015а]. Другую групу складаюць амаль тры дзясяткі фразеалагізмаў (22 літаратурныя і 5 дыялектных), якія ў сваім складзе ўтрымліваюць кампанент-найменне разнавіднасці адзення чалавека і якія таксама часткова прааналізаваны [Ляшчынская 2017]. І трэцюю групу складаюць фразеалагізма з кампанентам-найменнем частак, дэталей адзення, праз якія гэтыя фразеалагічныя адзінкі суадносяцца з касцюмна-рэчывым кодам культуры, што разумеецца як сукупнасць тых найменняў прадметаў адзення, якія функцыянуюць як знакі „мовы” культуры. І такімі кампанентамі сярод выдзеленых метадам суцэльнай выбаркі з літаратурных і дыялектных крыніц фразеалагізмаў беларускай мовы з'яўляюцца толькі некалькі лексем: *банцік, гальштук, каўнер, рукаў і пояс*. Іх выбар з мноства іншых найменняў дэталей і частак адзення чалавека (узгадаем, напрыклад, пра існаванне яшчэ такіх лексем-найменняў частак адзення, як *аборка, аплік, гузік, калашына, манжэта /манжэт, матуз, падол, фальбона* і інш.), несумненна, абумоўлены закладзенай у іх дадатковай інфармацыяй, пэўнай сімолікай, што і выяўляецца ў выніку ўтварэння фразеалагічных адзінак для абазначэння актуальных, штодзённых праяў чалавечэга быцця на аснове тыповых вобразных абагульненняў.

Зварот непасрэдна да фразеалагічных адзінак беларускай мовы гэтай групы, якія, як і ўсе астатнія, з'яўляючыся адзінкамі другаснай намінацыі, што не прама называюць з'явы, паняцці, а характарызуюць і ацэньваюць іх з дапамогай пэўнага вобраза, дазваляе пранікнуць у далёкае мінулае не толькі мовы, але гісторыі і культуры народа, пазнаць захаваны і перададзены ў іх вопыт беларускай лінгвакультурнай супольнасці, бо ў іх, як адзначае В. Тэлія, „культурна значная інфармацыя выражаецца ў канатацыйны аспекце значэння” [Тэлія 1996:

235]. Вывучэнне фразеалагічных адзінак праводзіцца з выкарыстаннем лінгвакультуралагічнага аналізу, асноўная мэта якога – вывучэнне спосабаў і сродкаў фразеалагічных адзінак адлюстроўваць культурную свядомасць народа, якая разглядаецца ўвогуле як стрыжань яго ментальнасці, і выражаць яе ў працэсах жывога выкарыстання фразеалагічных адзінак.

Цікавасць да фразеалогіі беларускай мовы ўвогуле і выдзеленай групы фразеалагізмаў як сродкаў рэпрэзентацыі аднаго з канцэптаў карціны свету з пункту гледжання лінгвакультуралогіі абумоўлена агульнай мэтай спасціжэння і рэканструкцыі фразеалагічнай карціны свету беларусаў і ўстанаўлення таго культурна-нацыянальнага крытэрыя ацэнкі і культурнай інфармацыі, якімі валодаюць гэтыя фразеалагічныя адзінкі, а ў межах выдзеленых – устанаўлення крытэрыяў ацэнкі і характэрнай беларусам культурнай інфармацыі, якую захоўваюць фразеалагізмы, што дапаўняюць фразеалагічную аб'ектывацыю канцэпту „адзенне-абутак” у фразеалагічнай карціне свету беларусаў.

З ліку пяці вышэй названых слоў-кампанентаў, што ў свабодным выкарыстанні абазначаюць часткі, дэталі пэўных відаў адзення, у межах артыкула выдзелім фразеалагічныя адзінкі з кампанентам *рукаў / рукаво*, які характарызуецца найбольшай частотнасцю ўжывання, але ўсё ж прадстаўлены ў адзінкавых – усяго сямі фразеалагізмах.

Лексема *рукаў* – гэта агульнаславянская адзінка, існуе ў такіх формах і відах, як руск. *рукав*, балг. *ръкав*, сербахарв. *рукáв*, славен. *rokáv*, чэш., слвц. *rukáv*, польск. *rekaw*, в.-луж., н.-луж. *rukaw*, а таксама балг. *rokávica*, сербахарв. *рукáвица*, славен. *rokávica*, чэш. *rukávica*, слвц. *rukávica*, польск. *rekawica*, в.-луж., н.-луж. *rukajca*, і з'яўляецца вытворнай ад *рука* [Фасмер 1987: 515]. У беларускай мове лексема *рукаў* выкарыстоўваецца з такім семантычным аб'ёмам: ‘частка адзення, якая пакрывае руку ці частку рукі’, ‘адгалінаванне, якое адыходзіць ад галоўнага вусця ракі’ і ‘труба ці кішка для адводу вадкасцей, газаў, сыпучых цел’ [ТСБМ 1980: 725].

Ва ўсіх фразеалагічных адзінках з кампанентам *рукаў* гэты кампанент-лексема ўспрымаецца для ўяўлення вобразаў, а яе адбор і выкарыстанне пры стварэнні вобразаў фразеалагічных адзінак як новых адзінак мовы, несумненна, тлумачыцца роляй гэтай адзінкі мовы, якая валодае сімвальным значэннем, была задзейнічана ў якасці наймення такіх сімвалаў, як, напрыклад, „свая, абмежаваная прастора”, „закрытая прастора”, „вузкая ёмістасць для змяшчэння і адводу чаго-небудзь”.

Так, у фразеалагізме-словаспалучэнні ў *рукаў* – ‘ціха і непрыкметна’ [Лепешаў 2008а: 332], які характарызуецца абмежаванай валентнасцю і спалучаецца толькі з дзеясловамі *смяяцца*, *хіхікаць* і падобнымі да іх, кампанент-лексема *рукаў* абазначае пэўную абмежаваную прастору, якую ўтварае рукаў паводле асацыяцыі з яго формай пашыву і прызначэння, а прыназоўнік у ўказвае накіраванне да гэтай прасторы, а разам праз іх спалучэнне фразеалагізм суадносіцца

не толькі з касцюмна-рэчавым, але і з прасторавым кодам культуры, а яшчэ і з духоўным кодам культуры, зыходзячы з тых маральных устаноў і ўяўленняў народа аб паводзінах чалавека.

Праз вобраз фразеалагічнай адзінкі ўяўляецца, што рукаў выступае той часткай адзення, якая закрывае руку і рухаецца разам з ёй, служыць „месцам і сродкам” прыкрыцця смеху, што праяўляецца найперш на твары з дапамогай губ. Гэта якраз той смех, які чалавек не хоча паказаць другому ці іншым удзельнікам зносін, яўна не выражае і нават скрывае свае радасныя пачуцці, задавальненне ці іронію для іх успрымання альбо нават магчымае сваё насміханне з тых, хто побач, ці таго, што адбываецца. І менавіта для адлюстравання і выражэння вось гэтых яўных эмоцый, але скрытага спосабу іх выражэння і праяўлення ў адносінах аднаго чалавека да другога створана і выкарыстоўваецца фразеалагічная адзінка ў *рукаў*, якая звязана са старажытнай архетыпічнай апазіцыяй „унутраны – знешні”, „свой – чужы” ці „сваё – чужое”.

Такім спосабам і формай утварэння фразеалагічнай адзінкі як новай, другаснай, адзінкі мовы, па-першае, абстрактнае паняцце (ціха, непрыкметна) абазначана праз канкрэтнае (смяяцца, прыкрываючы рот рукавом), і яно з нябачнага становіцца „бачным” праз найменне і абраны вобраз для разумення і ўжывання носьбітамі мовы з пэўнымі мэтамі. Па-другое, што асабліва важна для ўтварэння новых адзінак такога тыпу, фразеалагічная адзінка ў *рукаў* стала спосабам выражэння ацэнкі такой прыкметы, як ціха і незаўважна, пэўнага дзеяння чалавека – смяцца, хіхікаць, насміхацца, а яшчэ і крыніцай пазнання культурнага сэнсу, закладзенага ў ёй, ці сродкам фармулёўкі і спосабам перадачы аднаго з правілаў паводзін беларусаў, выпрацаванага і прынятага ў зносінах паміж людзьмі. І гэтак правіла даводзіць, што не заўсёды добра, этычна выказваць сваю радасць, задавальненне ці тым больш адкрыта выражаць насмешку, іронію і нават негатыў як перавагу аднаго чалавека да другога ў пэўных выпадках іх кантактавання, што і ілюструюць прыклады ўжывання фразеалагічнай адзінкі: *Прыстаў грозна зірнуў на ўрадніка. Ураднік апусціў вочы і зірнуў на стражніка, стражнік на соцкага. Соцкі стаяў бокам і смяўся ў рукаў* (Я. Колас); *Толькі адна студэнтка, Рая, хіхікала сабе ў рукаў* (А. Карпюк).

Да месца тут узгадаць аднаструктурныя фразеалагічныя адзінкі ў *бараду*; *у вус*; *у кулак* (смяяцца, засмяяцца, хіхікаць) з тым жа значэннем, што і фразеалагічная адзінка ў *рукаў*. Тут выбар наймення лексем як сімвалікі „абмежаванай прасторы”, „месца” для прыкрыцця альбо для хавання смеху абумоўлены і звязаны з наяўнасцю такіх знешніх прыкмет-уласцівасцей на твары чалавека, як барада ці вусы, што, несумненна, служыць яшчэ і ўказаннем на такія паводзіны асобы мужчынскага полу. А вось смяцца ў *кулак* ці ў *рукаў* – гэта фразеалагічныя адзінкі, што служаць для адлюстравання і характарыстыкі прыкметы такога выражэння пачуццяў і адносін незалежна ад полу чалавека. І фразеалагічная адзінка ў *рукаў* (смяяцца,

хіхікаць і пад.), як і сінанімічныя ёй фразеалагічныя адзінкі ў *баряду*; *у вус*; *у кулак*, перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра скрыты, невыразны смех як адзнаку перавагі аднаго чалавека над іншым ці іншымі.

Другая фразеалагічная адзінка з кампанентам *рукаў* – *як з рукава* з замацаваным за ёй значэннем ‘у вялікай колькасці і бесперастанку (сыпаць, сыпацца і пад.)’ [Лепешаў 2008а: 330] таксама, як і папярэдняя, служыць для перадачы і абзначэння абстрактнага паняцця, толькі тут выяўляецца іншая прыкмета і зусім іншага дзеяння. У фразеалагічнай адзінцы спалучэнне кампанента-назоўніка *рукаў* з прыназоўнікам з з’яўляецца сродкам выражэння абмежаванай прасторы, толькі тут прыназоўнік з указвае на супрацьлеглы, у параўнанні з прыназоўнікам у фразеалагічнай адзінцы ў *рукаў*, накірунак дзеяння: *у рукаў* – куды, а *з рукава* – адкуль.

Адметны і зыходны матэрыял, і спосаб ўтварэння гэтай ФА: ім паслужыў параўнальны зварот і адбылося пераўтварэнне кампаратыўнага значэння словаспалучэння ў метафарычнае, якое вызначае, з аднаго боку, блізкасць, а з другога боку, адметнасць зыходных семантычных катэгорый – параўнання і метафары [Огольцев 1978: 72]. А як вядома, фразеалагізацыя параўнальных зваротаў, ці набыццё імі новага значэння і пераход у новы статус адзінак мовы, адбываецца ў выніку, па-першае, адбору параўнанняў, паколькі не ўсе параўнанні падвяргаюцца дэсемантызацыі сваіх складнікаў. Па-другое, важнай рысай гэтай, як і іншых кампаратыўных ФА, што аб’яднаны агульным значэннем ‘многа, у вялікай колькасці’, з’яўляецца абраны вобраз значнай колькасці, што перададзены з дапамогай параўнання *як з рукава* з захаваннем параўнальнага кваліфікатара *як* у складзе новай адзінкі, што звязана, паводле заўвагі К. Мізіна, з ірэальным параўнаннем і функцыянаваннем як мадальна-параўнальнай часткі, што выражае здагадку ці дапушчэнне [Мізін 2007: 13]. Як вынік такой структуры, абранага вобраза-эталона, без якога не можа рэалізавацца кампаратыўная семантыка, замацавана сімволіка вялікай колькасці і, зыходзячы з абранага назоўнікавага кампанента, бесперапыннасці магчымага дзеяння – сыпання, ссыпання чаго-небудзь з пэўнай ёмкасці як вялікай прасторы для змяшчэння чаго-небудзь. Такі перавод параўнальнага звароту ў фразеалагічную адзінку адбываецца праз пераўтварэнне кампаратыўнага значэння гэтага словаспалучэння ў метафарычнае, калі параўнанне рэалізуе ўжо не столькі ўласцівасць, колькі дэсемантызаваную экспрэсію ўзмацнення.

Галоўная функцыя фразеалагічнай адзінкі – гэта экспрэсія ўзмацнення такой якасці, як колькасны паказчык, і эталанізацыя дапушчэння празмернасці рэчываў. Вось чаму гэта фразеалагічная адзінка ўжываецца толькі з абмежаванымі дзеясловамі тыпу сыпаць ці ссыпаць, якія выкарыстоўваюцца ў прамым (можна сыпаць, ссыпаць штосьці сыпкае ці дробнае, як, напрыклад, зерне, соль, цукар, пясок і інш.) альбо ў пераносным значэнні – ‘гаварыць, вымаўляць хутка, бесперастанку, адно за другім’. Гэта асабліва відавочна ў маўленчай

практыцы, напрыклад: – *Ого, ён табе і жартаўнік харошы, – цягнуў сваё Іван Пракопавіч. – Можжа гаварыць з намі, работнікамі, паўдня і ўсё анекдотамі сыпле як з рукава* (П. Пестрак); *Набіў руку інспектар, набіў. Сыпле пытанні як з рукава.* („Польмя”).

У выніку фразеалагічная адзінка *як з рукава* набыла ролю стэрэатыпнага ўяўлення аб значнасці і бесперапыннасці колькаснага паказчыка чаго-небудзь і выкарыстоўваецца як эталон бязмернасці, вялікай колькасці.

У беларускай мове да фразеалагічнай адзінкі *як з рукава* далучаюцца сінанімічныя ёй *як з мяшка /з меха; як з рога дастатку; як з рэшата*, утварэнне якіх абавязана таксама фразеалагізацыі параўнанняў, але ў якіх вызначаюцца вобразы значнай колькасці праз іншыя кампаненты-лексемы, што адабраны з ліку вядомых для ўсіх носьбітаў велічынь-эталонаў для параўнання – *мяшок, рог і рэшата*.

Такім чынам, усе названыя фразеалагічныя адзінкі ілюструюць вобразы-сімвалы, якія сталі ўніверсальнымі для беларусаў. Тут найменні посуду, ёмістасцей як тыповых і звычайных ва ўжыванні – *рукаў, мяшок, рог і рэшата* выступаюць вобразамі-эталонамі, яны функцыянуюць у складзе кампаратыўных фразеалагічных адзінак як падмацаванне вялікай колькасці, бесперапыннасці і невычарпальнасці. Выбар наймення ёмкасці ў кожнай фразеалагічнай адзінцы для ўяўлення аб колькасці і віду патоку чаго-небудзь абумоўлены жыццёвымі ўмовамі і ўяўленнямі аб іх у мінулым і адначасова службыць паказчыкам фарміравання нацыянальнай карціны свету, што засноўваецца на здольнасці гэтых моўных фактаў пазнаваць навакольны свет праз вобразы. Зразумела, што выбар посуду мае свае адценні і адносна рознай ступені вялікай колькасці, што і адрознівае кожную з названых фразеалагічных адзінак і адпаведна ўжыванне кожнай у пэўных умовах.

Сярод фразеалагічных адзінак з кампанентам *рукаў* выдзяляюцца дзве аднаструктурныя, але супрацьлеглыя па значэнні: *закасаўшы рукавы* працаваць, брацца за справу ‘не шкадуючы сіл, шчыра, старанна’ [Лепешаў 2008б: 447] і *спусціўшы рукавы* ‘без належнай стараннасці, абы-як (рабіць што-н.)’ [Лепешаў 2008а: 439], да першай з якіх далучаецца дыялектны лексічны варыянт *засукаўшы рукавы* – ‘старанна, энергічна’ [Юрчанка 1972: 247], што належаць да ліку шматлікіх прыслоўных фразеалагічных адзінак, якія „па-рознаму кваліфікуюць выкананне працы чалавекам, з розных бакоў і паводле розных паказчыкаў яе характарызуюць” [Ляшчынская 2015б: 46]. Праз дзеяслоўныя кампаненты, дакладней, формы дзеепрыслоўяў *закасаўшы, засукаўшы і спусціўшы*, фразеалагічныя адзінкі суадносяцца з антропна-дзеяснымі кодам культуры (назваюць чалавека як выканаўцу дзеяння), а праз кампанент *рукавы* – з касцюмна-рэчавым. Утварэнне названых фразеалагічных адзінак – гэта найперш патрэба ў вобразнай і „бачнай” перадачы не толькі такіх абстрактных паняццяў, як старанна, шчыра, не шкадуючы сіл ці, наадварот, без старання, абыякава, колькі

важнасць і нават неабходнасць выражэння выразнай ацэнкі тых адносін чалавека да выканання працы як выражэнне устаноўленых нормаў і правілаў народа, як паказчык ментальных стэрэатыпаў.

Вобразы абедзвюх фразеалагічных адзінак заснаваны на стэрэатыпізацыі і сімвалізацыі паводзін чалавека ў час ці адносна выканання працы: каб добра выканаць пэўную работу, неабходна падрыхтавацца да яе праз закасванне рукавоў, а выкананне са спушчанымі рукавамі сімвалізуе абьякавасць, адсутнасць старання і адказнасці. І ўтвораня новых адзінкі мовы праз абраня вобразы даводзяць норму і правіла ці іх парушэнне ў адносінах чалавека да працы, тья маральныя ўстаноўкі, што выпрацаваны і ўласцівыя народу.

Да фразеалагічнай адзінкі *закасаўшы рукавы* ўзгадаем сінанімічную ёй фразеалагічную адзінку *не пакладаючы рук* – ‘вельмі старанна, не перастаючы’ [Лепешаў 2008а: 164], якая праз вобраз з кампанентам *рукі* як сімвалам працавітасці, сродкам і прыладай выканання працы яшчэ раз сведчыць, што ў мінулым амаль уся работа была ручной, толькі тут адметны дыферэнцыяльны аспект ацэнкі стараннага выканання працы – без перапынку.

Утварэнне фразеалагічных адзінак *закасаўшы рукавы* і *спусціўшы рукавы* абавязана страчанай сёння інфармацыі, што імпліцытна ўваходзіць, і такім чынам захоўваюцца звесткі аб вытоках фразеалагічнай адзінкі: гэта звесткі аб так званых кашулях-доўгарукаўках, што „(у княскім асяроддзі) сімвалізавалі вялікую сілу” [Валодзіна 2011: 408], ці дадзеныя, што „звязаны з адметным пакроем верхняй вопраткі ... з такімі доўгімі, расшыранымі на канцы рукавамі, што яны даходзілі да каленяў, а іншым раз і да самых пят” [Мелерович 2001: 623].

Як відаць, закасаныя рукавы ў час працы – гэта паказчык гатоўнасці чалавека да працы сумленнай, стараннай, і такі паказчык успрымаецца як своеасаблівы стэрэатып, эталон падрыхтаванасці, гатоўнасці працаваць добра, сумленна, што адпавядае маральным прынцыпам і ўстаноўкам, выпрацаваным ў народнай свядомасці: чалавек павінен працаваць усё жыццё, жыць і есці хлеб „у поце твару свайго”. А калі не працаваць, не быць падрыхтаваным да працы, то сумленна яе не выканаць, і гэта азначае парушэнне ўстаноўленых маральных прынцыпаў, паколькі „рабіць што-небудзь з апушчанымі рукавамі было немагчыма...” [Мелерович 2001: 623 – 624]. Адпаведна спушчаныя рукавы – гэта паказчык абьякавых адносін да выканання фізічнай і ручной працы.

Выдзяленне самастойнай дзеяслоўнай фразеалагічнай адзінкі *закасваць рукавы* – ‘працаваць энергічна, старанна’ [Лепешаў 2008б: 447] яшчэ раз сведчыць, наколькі важна выконваць працу якасна, падыходзіць да працы адказна, прыкладаючы ўсе намаганні, быць стараннам.

У выніку антанімічныя фразеалагічныя адзінкі набылі ролю эталонаў у ацэнцы гатоўнасці да працы: *закасаўшы рукавы*, *засукаўшы рукавы* – гэта стэрэатып, эталон ацэнкі выканання любой работы, якая раней у асноўным была ручной, старанна, шчыра, адказна і гатоўнасці да

цяжкай фізічнай працы, а фразеалагічная адзінка *спусціўшы рукавы* – гэта стэрэатыпнае ўяўленне пра адсутнасць адказнасці і старання ў рабоце, ці нават абьякавасці, несумленнасці, безадказнасці да работы ўвогуле і яе выканання. А фразеалагічная адзінка *закусваць рукавы* – эталон выканання цяжкай працы, што патрабуе сіл, намагання і старання, ахвоты і жадання.

Яшчэ адной фразеалагічнай адзінкай з кампанентам *рукаў* з аналізаванай групы адзінак беларускай мовы выступае прастамоўная фразеалагічная адзінка *закусваць рукавом* – ‘нічым не закусваць пасля выпіўкі’ [Лепешаў 2008б: 453], якая вобразна абазначае такую сітуацыю, калі чалавек не ўжывае ежу пасля выпітага спіртнога, ці даводзіць пра адсутнасць так званага закусвання пасля ўжывання спіртных напояў, напрыклад: *Ігар перад прыходам сюды ўпотаў ад усіх каўтануў за цесцевым хлявом для храбрасці з паўпляшкі „чарніла”, закусіўшы рукавом, і зараз тое „чарніла” пачынала надаваць смеласці* (В. Блакіт); *Ля ларка [я] так, як некаторыя, цьфу ты, ніколі рукавом не закусваў* (А. Наўроцкі). Яе кампанентны склад суадносіць адзінку з антропным, гастронамічным і касцюмна-рэчавым кодам культуры.

Вобраз гэтай фразеалагічнай адзінкі перадае абстрактнае паняцце *нічым* праз замену ежы, ужывання прадуктаў харчавання, што даносяцца да рота рукой, паводле асацыяцыі і на аснове сумежнасці, на рукаў, які не з’яўляецца відам харчовых прадуктаў. Зусім магчыма, што сваім узнікненнем вобраз фразеалагічнай адзінкі абавязаны сімвалізацыі паводзін чалавека і метафарызацыі жэсту рукі альбо такога дзеяння, калі пасля ўжывання спіртнога чалавек абцірае губы рукавом, што і паслужыла асновай метафарычнага вобраза-ўяўлення пра рукаў-„закуску”. Але галоўная функцыя і роля, назначэнне фразеалагічнай адзінкі – выразіць адносіны чалавека да такой сітуацыі, такой з’явы і даць ёй ацэнку. Вось чаму ўвогуле і ў прыватнасці фразеалагічная адзінка адносіцца да ліку такой адзінкі, вобраз якой успрымаецца як маральная ўстаноўка: нядобра ўжываць спіртныя напоі пры гэтым яшчэ, выпіўшы, не закусваць.

У выніку фразеалагічная адзінка *закусваць рукавом* перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра ўжыванне спіртных напояў без закусвання як своеасаблівае антыправіла, паколькі служыць для выражэння іроніі, насмешкі і дае негатыўную ацэнку такім няправільным дзеянням.

Такім чынам, невялікая (усяго сем фразеалагічных адзінак), але сэнсава значная група фразеалагічных адзінак з кампанентам *рукаў* – гэта найперш сведчанне важнасці рукава як дэталі адзення і функцыянальнай нагружанасці лексемы *рукаў* як адзінкі мовы, такога наймення, якое ў дафразеалагічным выкарыстанні ўжо валодае сімвальным зместам, служыла найменнем пэўных сімвалаў, а таму і стала аб’ектам увагі пры адборы слоў і скарыстана асновай вобразаў пры ўтварэнні другасных адзінак мовы – фразеалагізмаў з адметнай для іх функцыяй і роляй характарыстыкі новых паняццяў, як правіла, абстрактных, але важных

для чалавека, і для іх ацэнкі. Вось чаму фразеалагічныя адзінкі з гэтым кампанентам праз абраныя вобразы пры іх утварэнні, слова-кампанент *рукаў*, семантыку перадаюць і даводзяць новым пакаленням беларусаў выпрацаваныя ў мінулым маральна-этычныя нормы, правілы, культурныя ўстаноўкі нашага народа, праходзячы культурную інтэрпрэтацыю ў касцюмна-рэчавым кодзе культуры, знакі якога ўтрымліваюць і даносяць розныя сэнсы адносна паводзін чалавека пры кантактаванні з іншымі асобамі (смяцця, хіхікаць у *рукаў*), пры ўжыванні спіртных напояў (*закусваць рукавом*), для выражэння экспрэсіі ў адносінах да вялікай колькасці чаго-небудзь (*як з рукава*), у выражэнні адносін да працы (*закасаўшы рукавы; спусціўшы рукавы; засукаўшы рукавы*) ці яе належнага выканання (*закусваць рукавом*), і набываючы функцыі эталонаў, стэрэатыпаў, сімвалаў.

Літаратура

Валодзіна 2011 – Валодзіна Т. Рука / Т. Валодзіна, Л. Дучыц // Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – С. 407 – 408; **Лепешаў 2008а** – Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. – Т. 2 : М – Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.; **Лепешаў 2008б** – Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. – Т. 1 : А – Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; **Ляшчынская 2015а** – Ляшчынская В. А. Культурная канатацыя фразеалагізмаў з агульным значэннем ‘адзенне-абутак’ / В. А. Ляшчынская // Беларуская лінгвістыка. Вып. 74. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – С. 19 – 29; **Ляшчынская 2015б** – Ляшчынская В. А. Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету беларусаў / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2015. – 224 с.; **Ляшчынская 2017** – Ляшчынская В. А. Фразеалагізмы з кампанентам-найменнем віду адзення ў фразеалагічнай карціне свету беларусаў / В. А. Ляшчынская // Граматычны студіі : зб. наук. пр. – Вып. 3. – Вінниця ДонНУ імя Васіля Стуса, 2017. – С. 74 – 79; **Мелерович 2001** – Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – М. : Рус. словари: Астрель, 2001. – 853 с.; **Мізін 2007** – Мізін К. Компаративна фразеологія: монографія / К. Мизин. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2007. – 168 с.; **Огольцев 1978** – Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В. М. Огольцев. – Л. : Изд-во Ленигр. гос. ун-та, 1978. – 159 с.; **Телия 1996** – Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.; **ТСБМ 1980** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Т. 4: П – Р / рэд. тома Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. энцыклапедыі, 1980. – 768 с.; **Фасмер 1987** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. – Т. 3: Муза – Сят / пер.

с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. / М. Фасмер. – М.: Прогресс, 1987. – 832 с.; Юрчанка 1972 – Юрчанка Г. Ф. І коціцца і валіцца (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.

Лещинська О. О. Фразеологізми білоруської мови з компонентами *рукав* і їх символіка

У статті на матеріалі фразеологічних одиниць білоруської мови з компонентом *рукав* виявлено властиві їм символічні прочитання, характерні культурні конотації, створені засобами образів, внутрішньої форми, відбору слів-компонентів при їх утворенні й передачі стійкого, регулярного ціннісного змісту культури народу, його категорій. Авторка встановлює взаємодію мови й культури народу через обрані фразеологічні одиниці, що частково репрезентують концепт „одяг-взуття” як один із складників фразеологічної картини світу білорусів у діапазоні культурно-національної самосвідомості та його фразеологічної репрезентації.

Виділення й вивчення фразеологічних одиниць з компонентом *рукав* важливе для повної систематизації всіх фразеологічних одиниць білоруської мови з символічним компонентом, що репрезентують концепт „одяг-взуття”, для виявлення культурно-національного критерію оцінки й наявності в семантиці одиниць ціннісного змісту культури, здатності до збереження й передачі символічних смислів у просторі костюмно-речового коду культури білорусів.

Ключові слова: фразеологізм, компонент *рукав*, концепт „одяг-взуття”, костюмно-речовий код культури, культурна інформація, символ, еталон, стереотипи.

Лещинская О. А. Фразеологизмы белорусского языка с компонентами *рукав* и их символика

В статье на материале фразеологических единиц белорусского языка с компонентом *рукав* выявляются свойственные им символичные прочтения, характерные культурные коннотации посредством образов, внутренней формы, отбора слов-компонентов при их образовании и передачи устойчивого, регулярного ценностного содержания культуры народа, его категорий и смыслов. Устанавливается взаимодействие языка и культуры народа через избранные фразеологические единицы, частично репрезентирующие концепт „одежда-обувь” как одну из составляющих фразеологической картины мира белорусов в диапазоне культурно-национального самосознания и его фразеологической репрезентации.

Выделение и изучение фразеологических единиц с компонентом *рукав* важно для полного представления всех фразеологических единиц белорусского языка с символическим компонентом, репрезентирующих концепт „одежда-обувь”, для выявления культурно-национального

критерия оценки и наличия в семантике единиц ценностного содержания культуры, способности к сохранению и передаче символических смыслов в пространстве костюмно-вещевого кода культуры белорусов.

Ключевые слова: фразеологизм, компонент *рукав*, концепт „одежда-обувь”, костюмно-вещевой код культуры, культурная информация, символ, эталон, стереотип.

Leshchynska O. O. The phraseologisms of the Belarusian language with components „*rukav*” (*sleeve* in translation) and their symbols

In the article on the material of Belarusian phraseological units with the component *sleeve* the inherent symbolic meanings, characteristic cultural connotations are revealed through images, inner form and selection of word-components at their formation and transmission of a stable, regular, evaluative people's content of culture, its categories and meanings. The interaction between the language and national culture is established through the selected phraseological units, which partially represent the concept „clothes – footwear” as one of the components of phraseological world view of Belarusians in the range of cultural and national self-awareness and its phraseological representation.

The selection and study of phraseological units with the component of *sleeve* is important for completeness of the presentation of all phraseological units of the Belarusian language with a symbolic component that represent the concept of „clothes – footwear”, to identify the cultural-national criterion of evaluation and the existence of the value content of culture in the semantics of the units, the ability to save and transmit symbolic meanings in the space of the costume-article code of culture of the Belarusians.

Key words: phraseology, component of *sleeve*, the concept of „clothes – footwear”, the costume-article code of culture, cultural information, symbol, standard, stereotype.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2018 р.

Прийнято до друку 12.04.2018 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.